

Επιμέλεια:
Δρ. Εύχαρις Μάσχα
Κατερίνα Παπαδοπούλου, Δικηγόρος, ΔΝ

Παιδιά Πρόσφυγες και Μετανάστες

Προκλήσεις και
προοπτικές διαχείρισης

Πρόλογος:
Φωτεινή Παζαρτζή

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Παιδιά Πρόσφυγες και Μετανάστες

Διαθέσιμο και στην:

www.qualex.gr

Παιδιά Πρόσφυγες και Μετανάστες Προκλήσεις και προοπτικές διαχείρισης

Δρ. Εύχαρις Μάσχα

Κατερίνα Παπαδοπούλου, Δικηγόρος, ΔΝ

(κατά το χρόνο έκδοσης του παρόντος σε αναστολή άσκησης του λειτουργήματος του δικηγόρου σύμφωνα με το άρθρο 31 παρ. 1 περ. γ' του Κώδικα Δικηγόρων)

ISBN 978-960-654-580-1

Σύμφωνα με το Ν. 2121/93 για την Πνευματική Ιδιοκτησία απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή και η φωτοαντύπωσή του με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΗΛΩΣΗ ΑΠΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΥΘΥΝΩΝ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επιστημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος, ο συγγραφέας και όλοι οι συντελεστές του έργου δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμία δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε εν όλω ή εν μέρει στο περιεχόμενο του παρόντος έργου. Επαγγελματικές νομικές συμβουλές θα πρέπει να αναζητηθούν πριν από κάθε νομική ενέργεια, η δε χρήση του παρόντος ή μέρους του δεν ιδρύει σχέση δικηγόρου - πελάτη ή οποιαδήποτε άλλη σχέση μεταξύ του χρήστη και της ΝΟΜΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, ή του συγγραφέα, ή των λοιπών συντελεστών.

Εκδοτική επιμέλεια: Μαρία Θεοδωρίδου
Δημιουργία & concert εξωφύλλου: Δημήτρης Κολέτσας
Μορφική επιμέλεια: Λάμπρος Μαντζαβίνος
Σελιδοποίηση: Αγγελική Μαυρογιάννη
Πηγή εξωφύλλου: Shutterstock Image Bank
Παραγωγή: NB Production 12122021M23

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μαυρομιχάλη 23 | 106 80 | Αθήνα
Τ 210 3678 800 | F 210 3678 819
www.nb.org | info@nb.org

Ministry of Justice
Διεύθυνση Επιχειρησιακών Πραγμάτων

Committed to excellence

Member of
MGIP
MEMBERSHIP GROUP OF INTERNATIONAL PUBLISHERS

Law Publishers in Europe

Επιμέλεια:
Δρ. Εύχαρις Μάσχα
Κατερίνα Παπαδοπούλου, Δικηγόρος, ΔΝ

Παιδιά Πρόσφυγες και Μετανάστες

Προκλήσεις και
προοπτικές διαχείρισης

Πρόλογος:
Φωτεινή Παζαρτζή
Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Also available at:

www.qualex.gr

Children Refugees and Migrants: Challenges and prospects of management

Dr. Efharis Mascha

Katerina Papadopoulou, Attorney at law, PhD in public law

ISBN 978-960-654-580-1

Abstract: The aim of the present contributed volume is the in depth research of the various aspects related to children refugees and migrants. In the first chapter of the volume there is the presentation of the international and Greek institutional framework regarding children refugees and migrants. The educational aspect is presented in the second chapter, whereas the link of children refugees and migrants with culture is presented in the third chapter. Purpose of both Editors and contributors is to present good practices useful for those who are active both in policy making and in the field.

COPYRIGHT

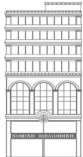
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A., or as expressly permitted by law or under the terms agreed with the appropriate reprographic rights organization. Enquiries concerning reproduction which may not be covered by the above should be addressed to NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. at the address below.

DISCLAIMER

The content of this work is intended for information purposes only and should not be treated as legal advice. The publication is necessarily of a general nature; NOMIKI BIBLIOTHIKI, the author and the contributors make no claim as to the comprehensiveness or accuracy of the information provided; Information is not offered for the purpose of providing individualized legal advice. Professional advice should therefore be sought before any action is undertaken based on this publication. Use of this work does not create an attorney-client or any other relationship between the user and NOMIKI BIBLIOTHIKI, or the author, or the rest of contributors.

NOMIKI BIBLIOTHIKI

23 Mavromichali str. | 106 80 | Athens | Greece
T +30 210 3678 800 | F +30 210 3678 819
www.nb.org | info@nb.org

MEMBER OF EUROPEAN QUALITY FOUNDATION
500 YEARS OF EXCELLENCE

Committed to excellence

MEMBER OF EUROPEAN QUALITY FOUNDATION

Law Publishers in Europe

Στην Αρεζού Καμπουλί και στους δασκάλους της

Πρόλογος

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι προσφυγικές/μεταναστευτικές ροές αποτελούν ένα από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα που αντιμετωπίζει η Ευρώπη, και η Ελλάδα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Πρόσφατα, μια ιδιαίτερη πτυχή του ζητήματος, που αφορά στα παιδιά πρόσφυγες/μετανάστες, έχει τεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος διεθνών και περιφερειακών οργανισμών. Πράγματι, κατά τα τελευταία χρόνια ο αριθμός παιδιών προσφύγων/μεταναστών, ειδικότερα δε ασυνόδευτων ανηλίκων, έχει αυξηθεί σημαντικά. Σε ό,τι αφορά τη χώρα μας, από στοιχεία της UNICEF εκτιμάται ότι 44.500 παιδιά πρόσφυγες βρίσκονται σήμερα στην Ελλάδα. Σύμφωνα με πρόσφατα επίσημα στατιστικά στοιχεία του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης, έως τον Ιανουάριο του 2020 είχαν καταγραφεί στην Ελλάδα 5.463 ασυνόδευτοι ανήλικοι, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι οι ανήλικοι αποτελούν το 32,8% του συνολικού αριθμού των αιτούντων διεθνή προστασία. Αν οι αιτούντες προστασίας αποτελούν ευάλωτη ομάδα, αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα παιδιά/ανήλικοι που φτάνουν στη χώρα μόνα, χωρίς την οικογένειά τους ή κάποιο κηδεμόνα, είναι ακόμη πιο ευάλωτα και χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας και μέριμνας, όπως άλλωστε επιτάσσουν οι διεθνείς και ευρωπαϊκές υποχρεώσεις προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου που έχει αναλάβει η χώρα.

Τα ζητήματα προστασίας παιδιών και δη αλλοδαπών ανηλίκων είναι πολύπλοκα και έχουν καταγραφεί από εθνικές αρχές και από διεθνείς φορείς που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα: ελλιπής προστασία και ασφάλεια και ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης των παιδιών στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, έλλειψη επαρκών θέσεων σε ξενώνες, διατήρηση του μέτρου της «προστατευτικής φύλαξης», απουσία αποτελεσματικού συστήματος επιτροπείας ανηλίκων, καθυστερήσεις στην πρόσβαση στο άσυλο, φαινόμενα εκμετάλλευσης και βίας κατά ανηλίκων και περιπτώσεις εξαφάνισης παιδιών από τα Κέντρα Υποδοχής και τις Δομές Φιλοξενίας. Σε αυτά προστίθεται και η ελλιπής πρόσβαση των ανηλίκων στην εκπαίδευση.

Όλα αυτά τα ζητήματα χρήζουν ιδιαίτερου χειρισμού από τους διάφορους φορείς της Πολιτείας, με τη λήψη των αναγκαίων μέτρων που θα διασφαλίζουν την προστασία και τη μέριμνα των ανηλίκων καθώς και την ένταξή τους στον κοινωνικό ιστό. Προς τη κατεύθυνση αυτή, η Πολιτεία έχει υιοθετήσει νομοθετικά μέτρα, και πρόσφατα δημι-

X Πρόλογος

ουργήθηκε η Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, με διευρυμένες αρμοδιότητες ως προς την υλοποίηση πολιτικών του ασύλου των ανηλίκων. Ωστόσο, η υλοποίηση και η εφαρμογή των μέτρων στην πράξη παραμένει το κύριο ζητούμενο των επόμενων ετών.

Τις πολλές πτυχές που άπτονται της προστασίας των παιδιών προσφύγων και μεταναστών αναδεικνύει ο ανά χείρας τόμος. Εκκινώντας από την ανάλυση και κριτική αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, ακολουθεί μια συζήτηση αφενός γύρω από την εκπαίδευση, αφετέρου δε την γενικότερη πολιτισμική ένταξη των παιδιών προσφύγων στη χώρα. Το συλλογικό αυτό έργο θα αποτελέσει σίγουρα ένα πολύτιμο εργαλείο αναφοράς για όλους εκείνους που δραστηριοποιούνται στο χώρο του ασύλου και της μετανάστευσης των ανηλίκων.

Αθήνα, Οκτώβριος 2021

Φωτεινή Παζαρτζή

Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών

Περιεχόμενα

Πρόλογος	IX
Εισαγωγή	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο Παιδιά πρόσφυγες-μετανάστες και θεσμικό πλαίσιο	
I. Η συμμόρφωση της Ελλάδας με τις συστάσεις διεθνών μηχανισμών ελέγχου προστασίας ασυνόδευτων ανηλίκων	
Εύα Τζαβαλά.....	7
A. Εισαγωγικά.....	8
B. Συνοπτική επισκόπηση του ρόλου των οργάνων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο σύστημα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.....	10
Γ. Διαδικασία περιοδικού ελέγχου ενώπιον των Επιτροπών Ελέγχου: διεθνή πρότυπα προστασίας ασυνόδευτων ανηλίκων που δεσμεύουν την Ελλάδα	14
Δ. Αξιολόγηση του επιπέδου προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων στη χώρα μας	22
E. Προτάσεις	26
ΣΤ. Βιβλιογραφία - Πηγές	28
II. Πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις αναφορικά με τους ασυνόδευτους ανηλίκους αιτούντες διεθνούς προστασίας	
Αντιγόνη - Μαρία Σπυροπούλου.....	31
A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις	32

XII Περιεχόμενα

B. Η εξέλιξη της νομοθεσίας με στόχο την προστασία των ανηλίκων αιτούντων διεθνούς προστασίας και τα πρακτικά προβλήματα που εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν αυτοί	33
Γ. Η Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων	45
Δ. Τελικές παρατηρήσεις και προτάσεις	47
Ε. Βιβλιογραφία - Πηγές	49
III. Η προστασία των ασυνόδευτων ανήλικων στην Ελλάδα, από τη θεωρία στην πράξη Γιώτα Θεοδωροπούλου	51
A. Το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα	52
B. Δυσκολίες στη διαπίστωση της ανηλικότητας	55
Γ. Γιατί η οικογενειακή επανένωση δε λειτουργεί αποτελεσματικά	57
Δ. Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως θύματα εκμετάλλευσης	59
Ε. Συμπεράσματα	62
ΣΤ. Βιβλιογραφία - Πηγές	63
IV. Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες. Η εκτίμηση της ηλικίας Ευδοκία Στειροπούλου	67
A. Η διαπίστωση της ανηλικότητας υπό το πρίσμα του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου	68
B. Το ευεργέτημα της αμφιβολίας στον προσδιορισμό της ηλικίας	72
Γ. Διαδικασία διαπίστωσης της ανηλικότητας των αιτούντων διεθνή προστασία στην ελληνική έννομη τάξη	73
Δ. Συμπεράσματα	75
Ε. Βιβλιογραφία - Πηγές	76

V. Δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα και το πρόγραμμα μετεγκατάστασής τους σε χώρες της ΕΕ	
Αναστασία Γεωργίου.....	77
A. Εισαγωγή.....	78
B. Θεσμικό πλαίσιο διαμονής ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα.....	80
Γ. Πρόγραμμα μετεγκατάστασης ασυνόδευτων ανηλίκων	87
1. Το πλαίσιο του Προγράμματος Μετεγκατάστασης στην ΕΕ.....	87
2. Οι μηχανισμοί μετεγκατάστασης των ασυνόδευτων ανηλίκων στην ΕΕ	89
Δ. Συμπεράσματα.....	91
E. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	91
VI. Πρόσβαση στη στέγαση σε παιδιά και άλλες ευάλωτες ομάδες: η σημασία της διακριτικής ευχέρειας από τους γραφειοκράτες πρώτης γραμμής	
Κατερίνα Γλυνιαδάκη.....	93
A. Εισαγωγή	94
B. Μικτές Κοινωνικές Υπηρεσίες.....	95
Γ. Διαμεσολαβούμενη «αξία».....	96
Δ. Πολυεπίπεδη διακριτική ευχέρεια	97
E. Μεθοδολογία, Πεδίο και Πλαίσιο	99
ΣΤ. Έλλειψη στέγασης και προτεραιοποίηση επωφελουμένων	100
Z. Συμπεράσματα.....	106
H. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	107
VII. Ασφαλής τρίτη χώρα και ασυνόδευτοι ανήλικοι: μια σημαντική πρόκληση	
Εύχαρις Μάσχα.....	109
A. Εισαγωγή.....	110
B. Το θεσμικό πλαίσιο και οι διαδικασίες που προβλέπονται ως προς την ασφαλή τρίτη χώρα	111
Γ. Ασυνόδευτοι ανήλικοι.....	112

XIV Περιεχόμενα

Δ. Από την Κοινή Δήλωση ΕΕ - Τουρκίας ως σήμερα	116
Ε. Συμπεράσματα.....	119
ΣΤ. Βιβλιογραφία - Διαδικτυακές πηγές	120

Κεφάλαιο 2ο | Παιδιά πρόσφυγες-μετανάστες και εκπαίδευση

I. Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες: Η αναγκαιότητα μιας πολύγλωσσης και πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης

Ναυσικά Γαλανάκη	121
A. Πρόλογος.....	122
B. Γενικό νομοθετικό πλαίσιο.....	122
Γ. Η ελληνική πραγματικότητα	123
1. ΖΕΠ - Τάξεις υποδοχής	124
2. Προβληματισμός	126
3. Δομές υποδοχής για την εκπαίδευση προσφύγων.....	127
4. Προβληματισμός.....	128
Δ. Προς ένα σχολείο ευημερίας - κοιτίδα πολυγλωσσίας και πολυπολιτισμού	130
1. Το εκπαιδευτικό δυναμικό.....	130
2. Το ζήτημα της πολυγλωσσίας	132
3. Η θέση των τεχνών.....	134
Ε. Συμπεράσματα.....	136
ΣΤ. Γλωσσάρι.....	136
Z. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	136

II. Τάξεις υποδοχής: η υλοποίηση του προγράμματος και οι σχολικές κουλτούρες

Ελένη Ζάχου.....	139
A. Εισαγωγή.....	140
B. Οι τάξεις υποδοχής ως αλλαγή στα σχολεία	141
Γ. Σχολική κουλτούρα και αλλαγή που φέρει το πρόγραμμα.....	143

Δ. Το σχολείο ως μονάδα αλλαγής για την υλοποίηση του προγράμματος	145
Ε. Διαπολιτισμική κουλτούρα της σχολικής μονάδας	146
Ζ. Η συνεργατική κουλτούρα της σχολικής μονάδας.....	149
Η. Οι τάξεις υποδοχής και οι κουλτούρες των σχολείων.....	151
Θ. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	151
III. Διαδικασίες ένταξης των ανήλικων προσφύγων στις κοινωνίες υποδοχής και ο ρόλος του σχολείου ως ψυχοκοινωνικοποιητικός χώρος Υακίνθη Παρασκευοπούλου	155
A. Εισαγωγή. Η συνθήκη του πρόσφυγα: η απώλεια του φυσικού και ψυχολογικού οικείου χώρου	156
B. Το σχολείο ως ψυχο-κοινωνικοποιητικός χώρος και χρόνος. Ένα πλαίσιο αναγνώρισης του παιδιού στην ολότητά του	158
Γ. Το σχολείο ως φορέας ένταξης. Επίσημες διαδικασίες και ανεπίσημες καθημερινές πρακτικές.....	161
Δ. Ταυτοτικές προκλήσεις κατά τη διαδικασία προσαρμογής, ένταξης και συμμετοχής στη νέα κοινωνία. Διαδικασίες αυτονόμησης και επαναπροσέγγιση.....	163
1. Η περίπτωση των ανήλικων προσφύγων εντός του οικογενειακού συστήματος	164
2. Η περίπτωση των ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων	164
Ε. Διαδικασίες ένταξης και συμπερίληψης ολόκληρης της οικογένειας δια μέσου της επαφής με το σχολείο.....	165
ΣΤ. Συμπεράσματα	167
Ζ. Βιβλιογραφία - Διαδικτυακές πηγές.....	168
IV. Ο ρόλος της πολιτισμικής νοημοσύνης στην Εκπαίδευση των προσφύγων και των μεταναστών Αλεξάνδρα Βεζυρογιάννη	171
A. Έννοια της πολιτισμικής νοημοσύνης	173

XVI Περιεχόμενα

B. Η μετάβαση από την γνωστική νοημοσύνη (IQ) στην συναισθηματική (EQ) και πολιτισμική νοημοσύνη (CQ) - Τα τέσσερα συστατικά της πολιτιστικής νοημοσύνης.....	174
Γ. Πολιτισμική νοημοσύνη στην εκπαίδευση προσφύγων και μεταναστών	177
Δ. Συμπεράσματα	182
Ε. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	183
V. Μη τυπική εκπαίδευση και κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών προσφύγων. Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών Χαρούλα Καραμπίδου.....	185
A. Παιδιά πρόσφυγες και το δικαίωμα στην εκπαίδευση	186
B. Τύποι μάθησης. Εννοιολογικός προσδιορισμός	189
Γ. Η σημασία της μη τυπικής εκπαίδευσης στα παιδιά πρόσφυγες και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων	190
Δ. Συμπεράσματα.....	194
Ε. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	195
VI. Η εκπαίδευση της μητρικής γλώσσας των Κούρδων στην Ελλάδα - Ιστορική ανασκόπηση και προκλήσεις Ισσί Μουράτ.....	197
A. Εισαγωγή - Η διαμόρφωση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας.....	198
B. Η εκπαίδευση των Κούρδων στην Ελλάδα.....	202
Γ. Ο «βαθύς νους» στην Ελλάδα για το Κουρδιστάν - Η εκπαίδευση των Κούρδων	205
Δ. Εκπαιδευτικές προσπάθειες από τους ίδιους τους Κούρδους	210
Ε. Συμπεράσματα.....	212
ΣΤ. Βιβλιογραφία - Διαδικτυακές πηγές.....	213

Κεφάλαιο 3ο | Παιδιά πρόσφυγες-μετανάστες και τέχνη

I. Ο Κώδικας των Πολιτισμών

Γεώργιος Καλομοίρης.....	217
A. Η σύνθεση της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τα βιώματα των παιδιών σε μια κοινή γλώσσα ψηφιακού προγραμματισμού.....	218
1. Μια εποχή φτιαγμένη από τη σύνθεση μοναδικότητων.....	218
2. Η σύγκρουση, η σύνδεση και η σύνθεση των Πολιτισμών ως υπόβαθρο του σήμερα.....	221
3. Συνθέτοντας ετερότητες σε ένα κόσμο αναζήτησης ταυτοτήτων - Τα παιδιά ως δημιουργοί δεδομένων κατασκευής της Πολιτισμικής Δημοκρατίας.....	224
B. Συμπεράσματα.....	232
Γ. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	233
II. Η αφήγηση (storytelling), η ψηφιακή αφήγηση (digital storytelling) και η παιχνιδοποίηση (gamification) ως τρόποι έκφρασης και εκπαίδευσης των νεαρών προσφύγων στους χώρους των βιβλιοθηκών	
Αγγελική Γαρουφαλή.....	235
A. Εισαγωγή.....	236
B. Οι βιβλιοθήκες ως Άτυπα Περιβάλλοντα εκπαίδευσης για τους μικρούς πρόσφυγες.....	238
Γ. Η αφήγηση ιστοριών (Storytelling) και η ψηφιακή αφήγηση (Digital Storytelling).....	241
Δ. Η αφήγηση (Storytelling) και η ψηφιακή αφήγηση στο χώρο των βιβλιοθηκών.....	242
E. Η παιχνιδοποίηση (Gamification).....	245
ΣΤ. Στον καιρό της πανδημίας.....	248
Z. Συμπεράσματα.....	249
H. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	251

III. Η επιρροή των Συμμετοχικών Τεχνών στην ενταξιακή διαδικασία παιδιών και νεαρών προσφύγων/μεταναστών. Μελέτη περίπτωσης το συμμετοχικό έργο «Living Here» του Oval House Theatre στο Ηνωμένο Βασίλειο	
Ουρανία Σάκκουλα.....	255
A. Εισαγωγή.....	256
1. Μεθοδολογία	258
B. Η Συμμετοχική Τέχνη ως εργαλείο ένταξης και χάραξης πολιτικών	258
1. Οριοθέτηση της Συμμετοχικής Τέχνης	258
2. Πλαίσιο εμφάνισης της Συμμετοχικής Τέχνης	260
3. Η Συμμετοχική Τέχνη στο μεταναστευτικό και προσφυγικό πλαίσιο	260
Γ. Μελέτη περίπτωσης “Living Here project” του Oval House Theatre.....	264
1. Ήθος και μεθοδολογία	265
2. Δράσεις Συμμετοχικής Τέχνης και αποτελέσματα.....	266
Δ. Συμπεράσματα.....	268
E. Βιβλιογραφία - Πηγές.....	270
Κεφάλαιο 4ο Βιβλιοπαρουσιάσεις	
I. Human Rights and International Protection for vulnerable asylum applicants: challenges and perspectives	
Αικατερίνη Βενετικίδου.....	273
II. Μητέρες: Μια αντισυμβατική ιστορία	
Στέλλα Κάσδαγλη.....	277
Βιογραφικά σημειώματα.....	281

«Κανένας δεν αφήνει την πατρίδα του,
εκτός αν πατρίδα είναι το στόμα ενός καρχαρία
τρέχεις προς τα σύνορα μόνο όταν βλέπεις
ολόκληρη την πόλη να τρέχει κι εκείνη.
οι γείτονές σου τρέχουν πιο γρήγορα από σένα
με την ανάσα ματωμένη στο λαιμό τους
το αγόρι που ήταν συμμαθητής σου
που σε φιλούσε μεθυστικά πίσω από το παλιό
εργοστάσιο τσίγκου
κρατά ένα όπλο μεγαλύτερο από το σώμα του
αφήνεις την πατρίδα
μόνο όταν η πατρίδα δε σε αφήνει να μείνεις.»

[“Home” Warsan Shire]

Εισαγωγή

«Η παιδική ηλικία συμβαίνει μόνο μια φορά στην ζωή μας, τα παιδιά μετανάστες αξίζουν παιδικά χρόνια» όπως αναφέρεται στην καμπάνια της Human Rights Watch για τα παιδιά μετανάστες¹. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τη UNICEF «το ένα τρίτο των προσφύγων και μεταναστών που έχουν φτάσει στην Ευρώπη είναι παιδιά... Εκτιμάται ότι 44.500 παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες βρίσκονται σήμερα στην Ελλάδα, εκ των οποίων πάνω από 4.000 είναι ασυνόδευτα (δεδομένα 30 Σεπτεμβρίου 2020)»². Το Συμβούλιο της Ευρώπης αναγνωρίζοντας την τρέχουσα και παρελθούσα κατάσταση των παιδιών προσφύγων και μεταναστών δημιούργησε το Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016-2021), του οποίου η εφαρμογή επιβλέπεται από τον Ιανουάριο του 2020 από την Steering Committee for the Rights of the Child (CDENF)³ και διεξάγει αξιολογες δράσεις και πρωτοβουλίες όπως το νεο video-animation της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Στήριξης για το Άσυλο (EASO) σε έξι γλώσσες για την διαπίστωση της ηλικίας⁴. Σε αυτό τον άξονα δημιουργήθηκε και δραστηριοποιείται η Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων, η οποία συστάθηκε με την παρ. 3 του άρθρου 1 του ΠΔ 18/2020, λειτουργεί βάσει των άρθρων 35 και 42 του Ν. 4622/2019 και υπάγεται απευθείας στον Υπουργό Μετανάστευσης και Ασύλου⁵. Το έργο της είναι εξαιρετικά διευρυμένο και ήρθε να καλύψει ένα θεσμικό κενό στο απόγειο μιας εκτεταμένης Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής κρίσης, που δεν έχει διασφαλίσει μια κοινή Ευρωπαϊκή πολιτική για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων.

1. Human Rights Watch FreeTheKids. <https://www.hrw.org/el/FreeTheKids>.

2. UNICEF, Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες. <https://www.unicef.org/greece/παιδιά-πρόσφυγες-και-μετανάστες>.

3. Συμβούλιο της Ευρώπης, Children and migration. <https://www.coe.int/en/web/children/migration>.

4. Συμβούλιο της Ευρώπης, Age assessment for children in migration. <https://www.coe.int/en/web/children/-/age-assessment-for-children-in-migration-animation-launched-in-6-new-languages-and-child-friendly-leaflet>

5. Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων. <https://migration.gov.gr/grammateies/eidiki-grammateia-prostasias-asynodeyton-anilikon/>.

Ο παρών τόμος έρχεται σε συνέχεια των εξ' ίσου συλλογικών τόμων *Πολιτισμός και Μετανάστευση: ένας δρόμος για την πολιτιστική ενσωμάτωση προσφύγων και μεταναστών*⁶, *Ανθρώπινα δικαιώματα και διεθνής προστασία για ευάλωτους αιτούντες άσυλο: προκλήσεις και προοπτικές*.⁷ Με τους δύο τόμους που προηγήθηκαν εξετάστηκαν τόσο η συμβολή του πολιτισμού στην ένταξη των προσφύγων και μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής όσο και τα ζητήματα της ευαλωτότητας γενικά. Με τον ανά χείρας συλλογικό τόμο επιδίωξη είναι να εντοπισθεί η έρευνα στα ζητήματα μιας συγκεκριμένης κατηγορίας ευάλωτων προσφύγων και μεταναστών, των παιδιών. Αναδεικνύεται μια σειρά από θεματικές και προβληματισμούς, φωτίζονται με εξαιρετική ενάργεια και ερευνητική εγκυρότητα θεσμικά προβλήματα ενώ υπογραμμίζεται εκ νέου η σύνδεση με τον πολιτισμό μέσα από τη διερεύνηση της σχέσης των παιδιών προσφύγων και μεταναστών με την εκπαίδευση και τις τέχνες. Σκοπός τόσο των επιμελητριών όσο και των συγγραφέων είναι να εξαχθούν καλές πρακτικές για τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται τόσο στην χάραξη πολιτικής όσο και κοντά στα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες, όπως τους χειριστές υποθέσεων ασύλου, τους διαμεσολαβητές, τους επιτρόπους, τους επιμελητές των κέντρων φιλοξενίας, σίτισης και τους εκπαιδευτικούς.

Ο τόμος χωρίζεται σε τρεις κύριες ενότητες, στις οποίες περιλαμβάνονται κείμενα που βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση και το ένα προσθέτει στο άλλο διαφορετικές όψεις ή προσεγγίσεις του κοινού τους θέματος. Πρώτη θεματική είναι η «**Παιδιά πρόσφυγες-μετανάστες και θεσμικό πλαίσιο**» και το κείμενο της της κας. Τζαβαλά, *Η συμμόρφωση της Ελλάδας με τις συστάσεις διεθνών μηχανισμών ελέγχου προστασίας ασυνόδευτων ανηλίκων* όπου αναλύεται ο διεθνής μηχανισμός ελέγχου της προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων. Ακολουθεί το κείμενο της κας. Σπυροπούλου, *Πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις αναφορικά με τους ασυνόδευτους ανηλίκους αιτούντες διεθνούς προστασίας*, όπου αναλύεται το εθνικό θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τους ασυνόδευτους ανηλίκους. Στην ίδια γραμμή σκέψης αναφέρεται και το κείμενο της κας. Θεοδωροπούλου, *Η προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα, από τη θεωρία στην πράξη* όπου σκιαγραφείται εξ' ίσου το θεσμικό πλαίσιο της προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα ενώ γίνεται αναφορά και στον τρόπο προσδιορισμού της ανηλικότητας, ζήτημα στο οποίο εμβαθύνει η κα. Στεροπούλου με το κείμενό της, *Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες: Η εκτίμηση της ηλικίας*, όπου αναλύεται διεξοδικά το θεωρητικό πλαίσιο της παραπομπής για διαπίστωση της ανηλικότητας με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον των ανηλίκων. Εν συνεχεία αναλύονται τα ζητήματα διαμονής των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα, οι δομές φιλοξενίας που έχουν συσταθεί και οι διεθνείς προδιαγραφές που πρέπει να τις πλαισιώσουν με το κείμενο της κας. Γεωργίου,

6. Culture and migration: a path towards cultural integration of refugees and migrants. Συλλογικός τόμος, Επιμέλεια *Εύχαρις Μάσχα-Κατερίνα Παπαδοπούλου*. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.

7. Human Rights and International Protection for vulnerable asylum applicants: challenges and perspectives. Συλλογικός τόμος, Επιμέλεια *Βικτώρια Μπαντή Μαρκούτη-Μαρίνα Σούννογλου*. Νομική Βιβλιοθήκη, 2021.

Δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα και το πρόγραμμα μετεγκατάστασής τους σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πρόσβαση στη στέγη για τους ευάλωτους αιτούντες και πιο συγκεκριμένα για τα παιδιά εξετάζεται και υπό το πρίσμα της διακριτικής ευχέρειας των γραφειοκρατών πρώτης γραμμής με το κείμενο της κας. Γλυνιαδάκη, *Πρόσβαση στη στέγαση σε παιδιά και άλλες ευάλωτες ομάδες: η σημασία της διακριτικής ευχέρειας από τους γραφειοκράτες πρώτης γραμμής.* Η πρώτη θεματική ενότητα κλείνει με το κείμενο της κας. Μάσχα, *ασφαλής τρίτη χώρα και ασυνόδευτοι ανήλικοι: μια σημαντική πρόκληση*, όπου διερευνάται η πρόσφατη νομοθετική εξέλιξη της ασφαλούς τρίτης χώρας και οι προκλήσεις που δημιουργεί για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων.

Η δεύτερη θεματική ενότητα «**Παιδιά πρόσφυγες - μετανάστες και εκπαίδευση**» ανοίγει με το κείμενο της κας. Γαλανάκη, *Παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες: η αναγκαιότητα μιας πολύγλωσσης και πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης*, όπου μελετώνται ευέλικτα σχήματα δομών υποδοχής για την εκπαίδευση των προσφύγων μέσα από την ανάγκη της πολυπολιτισμικότητας, της θετικής διάκρισης και της ενσυναίσθησης. Σε αυτό το πλαίσιο έρχεται να προστεθεί η συμβολή της κας. Ζάχου, *Τάξεις υποδοχής: η υλοποίηση του προγράμματος και οι σχολικές κουλτούρες* όπου η έμφαση στις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται στις σχολικές κουλτούρες αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα στις τάξεις υποδοχής. Στη συνέχεια, βλέπουμε την οπτική της κας. Παρασκευοπούλου, *Διαδικασίες ένταξης των ανήλικων προσφύγων στις κοινωνίες υποδοχής και ο ρόλος του σχολείου ως ψυχοκοινωνικοποιητικός χώρος* όπου η έμφαση δίδεται στην ένταξη και τον ρόλο του σχολείου ως ψυχοκοινωνικοποιητικός χώρος. Συνδυαστικά ακολουθεί το κείμενο της κας. Βεζυρογιάννη, *Ο ρόλος της Πολιτισμικής Νοημοσύνης στην Εκπαίδευση των προσφύγων και των μεταναστών*, όπου αναδεικνύεται ο ρόλος της πολιτισμικής νοημοσύνης στην εκπαίδευση. Ακολουθεί το κείμενο της κας. Καραμπίδου, *Μη τυπική εκπαίδευση και κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών προσφύγων. Ο ρόλος των ΜΚΟ*, όπου η εκπαίδευση είναι ειδικωμένη από την μη τυπική της πλευρά και τον ρόλο των ΜΚΟ. Σε αυτό το πλαίσιο κλείνει και η ενότητα με το κείμενο του κ. Ισσί, *Η εκπαίδευση της μητρικής γλώσσας των Κούρδων στην Ελλάδα – ιστορική ανασκόπηση και προκλήσεις*, όπου αναφέρεται στις προσπάθειες δημιουργίας τάξεων για την μητρική γλώσσα των Κούρδων στην Ελλάδα, οι οποίοι δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα στις χώρες καταγωγής τους [Ιράν, Ιράκ, Τουρκία και Σύρια] λόγω των αλληπάλληλων διώξεων τους.

Η επόμενη θεματική ενότητα «**Παιδιά πρόσφυγες - μετανάστες και τέχνη**» ξεκινά με το κείμενο του κ. Καλομοίρη, *Ο Κώδικας των Πολιτισμών: Η σύνθεση της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τα βιώματα των παιδιών σε μια κοινή γλώσσα ψηφιακού προγραμματισμού*, όπου περιγράφεται μια συμμετοχική προσέγγιση των παιδιών μέσω του πολιτισμού στην κοινωνική τους ένταξη. Ακολουθεί το κείμενο της κας. Γαρουφαλή, *Η αφήγηση (storytelling), η ψηφιακή αφήγηση (digital storytelling) και η παιχνιδιοποίηση (gamification) ως τρόποι έκφρασης και εκπαίδευσης των νεαρών προσφύγων στους χώρους των βιβλιοθηκών*, όπου αναλύεται ο ρόλος των βιβλιοθηκών ως δίαυλοι για την

ψηφιακή αφήγηση και την παιχνιδοποίηση των νεαρών προσφύγων. Η θεματική κλείνει με το κείμενο της κας. Σάκκουλα, *Συμμετοχικές τέχνες: ένταξη παιδιών και προσφύγων, βλέπει την ένταξη των παιδιών μέσω των συμμετοχικών τεχνών*, όπως και ο κ. Καλομοίρης και η κα. Γαρουφαλή νωρίτερα.

Ο τόμος κλείνει με δύο **βιβλιοπαρουσιάσεις** της κας. Βενετικίδου, *Ανθρώπινα δικαιώματα και διεθνής προστασία για ευάλωτους αιτούντες άσυλο: προκλήσεις και προοπτικές* και της κας. Κάσδαγλη, *Μητέρες: μια αντισυμβατική ιστορία*, οι οποίες αποτελούν έναυσμα για περαιτέρω μελέτη.

Αθήνα, Δεκέμβριος 2021

Εύχαρις Μάσχα - Κατερίνα Παπαδοπούλου

Ι. Η συμμόρφωση της Ελλάδας με τις συστάσεις διεθνών μηχανισμών ελέγχου προστασίας ασυνόδευτων ανηλίκων⁸

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εύα Τζαβαλά⁹

Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής έχει συγκεκριμένες υποχρεώσεις απέναντι στους ασυνόδευτους ανηλίκους, οι οποίες απορρέουν κατά ένα μεγάλο μέρος από τις διεθνείς συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις οποίες είναι συμβαλλόμενο μέρος. Για τη συμμόρφωσή της με το «διεθνές κεκτημένο» ελέγχεται περιοδικά από αρμόδια όργανα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Ζητήματα προστασίας προσφύγων και μεταναστών και ιδίως παιδιών που μετακινούνται έχουν αποτελέσει, τα τελευταία έτη, αντικείμενο συγκεκριμένων συστάσεων από τους διεθνείς μηχανισμούς ελέγχου προστασίας προς την Ελληνική Πολιτεία. Η πρόσδος εφαρμογής αυτών των συστάσεων στην πράξη υπήρξε εξαιρετικά αργή, αφήνοντας εκτεθειμένα χιλιάδες παιδιά σε πολλαπλούς κινδύνους για τη ζωή τους, την υγιή ανάπτυξή τους και εντέλει την απόλαυση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων τους. Η παρούσα μελέτη σκιαγραφεί σε πρώτο επίπεδο το διεθνές τοπίο αναφορικά με τις υποχρεώσεις της Ελλάδας και το σύστημα ελέγχου του ΟΗΕ ώστε να αποτυπώσει στη συνέχεια το επίπεδο προστασίας που απολαμβάνουν σήμερα οι ασυνόδευτοι ανήλικοι στην Ελλάδα.

8. Η παρούσα μελέτη εκφράζει τις απόψεις της γράφουσας και δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα τις απόψεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ). Για τις θέσεις της ΕΕΔΑ σε ζητήματα προστασίας των παιδιών και των προσφύγων και μεταναστών επισκεφτείτε την ιστοσελίδα: www.nchr.gr. Μέρος της έρευνας για την παρούσα μελέτη εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Jean Monnet Network, Erasmus+ Programme, "Migration and Asylum Policies Systems" (2019-2021).

9. Επιστημονική Συνεργάτιδα στην Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και Ερευνήτρια του Κέντρου Ερευνών Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ (e-mail: etzavala@gmail.com).

A. Εισαγωγικά

Με τον όρο «ασυνόδευτοι ανήλικοι» στην Ελλάδα αντιλαμβανόμαστε τα παιδιά εκείνα που έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο και βρίσκονται στη χώρα μας μόνα τους, χωρίς τους γονείς τους ή άλλους συγγενείς. Ο ακριβής νομικός ορισμός του «ασυνόδευτου ανήλικου» που έχει υιοθετηθεί στην ελληνική έννομη τάξη είναι ο εξής:

««ασυνόδευτος ανήλικος» είναι ο ανήλικος, ο οποίος φθάνει στην Ελλάδα χωρίς να συνοδεύεται από πρόσωπο που ασκεί, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, τη γονική του μέριμνα ή την επιμέλειά του ή από ενήλικο συγγενή που ασκεί στην πράξη τη φροντίδα του και για όσο χρόνο η άσκηση των καθηκόντων αυτών δεν έχει ανατεθεί σε κάποιο άλλο πρόσωπο σύμφωνα με τον νόμο. Στον ορισμό αυτόν περιλαμβάνεται και ο ανήλικος που παύει να συνοδεύεται μετά την είσοδό του στην Ελλάδα.»¹⁰

Οι χωρισμένοι ανήλικοι, δηλαδή οι ανήλικοι που παύουν να συνοδεύονται από τους γονείς τους μετά την είσοδό τους στην Ελλάδα, λαμβάνουν την ίδια προστασία με τους ασυνόδευτους ανήλικους, ακόμα κι αν συνοδεύονται από άλλο συγγενή τους. Ακόμα, ανήλικοι οι οποίοι συνοδεύονται κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και με την άφιξή τους στην Ελλάδα από κάποιον ενήλικο, συνήθως ομοεθνή, συγχωριανό (ή διακινητή σε ορισμένες περιπτώσεις) λογίζονται ως «ασυνόδευτοι» καθώς ελλείπει ο πραγματικός ή νομικός δεσμός μεταξύ του ενήλικου που «συνοδεύει» το παιδί και του παιδιού. Το διεθνές προσφυγικό δίκαιο περιλαμβάνει μια σειρά ειδικών προστατευτικών διατάξεων για τους ασυνόδευτους ανήλικους, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης τους λόγω ηλικίας, του επιπέδου ωριμότητας και ανάπτυξης, της τραυματικής εμπειρίας αποχωρισμού από την οικογένειά τους, της πραγματικής κατάστασης έλλειψης ενός ενήλικου που να ασκεί τη γονική τους μέριμνα, επιμέλεια ή φροντίδα στο κράτος διέλευσης και κατά την άφιξη στο κράτος υποδοχής και των αυξημένων κινδύνων στους οποίους είναι εκτεθειμένοι στη χώρα καταγωγής, κατά τη διάρκεια του μεταναστευτικού ταξιδιού και στη χώρα υποδοχής, όπως η βία, ο πόλεμος, οι συρράξεις, η στρατολόγηση, η κράτηση, η εκμετάλλευση και η εμπορία.¹¹ Όλοι οι αιτούντες διεθνή προστασία είναι *a priori* ευάλωτοι πληθυσμοί λόγω της προσωρινότητας της

10. Άρθρο 2 περ. (ι) του νόμου 4636/2019 περί Διεθνούς Προστασίας (ΦΕΚ 169/Α/1.11.2019) που ενσωμάτωσε στο ελληνικό δίκαιο το άρθρο 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση), ΟJ L 337, 20.12.2011, σελ. 9-26.

11. Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *Κατευθυντήριες Οδηγίες για την Εξέταση των Αιτημάτων Ασύλου των Παιδιών στο πλαίσιο των άρθρων 1 (Α) 2 και 1 (ΣΤ) της Σύμβασης του 1951 και/ή του Πρωτοκόλλου του 1967 για το Καθεστώς των Προσφύγων*, 22.12.2009. Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC), UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *Γενικό Σχόλιο αρ. 6 (2005): Μεταχείριση των ασυνόδευτων και των χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους*, 1 Σεπτεμβρίου 2005, UN Doc. CRC/GC/2005/6.

κατάστασης διαμονής τους,¹² ωστόσο η εξαιρετική ευαλωτότητα των ανηλίκων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, ο οποίος υπερτερεί κάθε άλλης παραμέτρου, όπως η ιδιότητα του «παράτυπου» μετανάστη.¹³ Έχουν δε αυξημένες ανάγκες υποστήριξης καθ' όλη τη διαδικασία υποδοχής και ασύλου και μέχρι την εξεύρεση οριστικής λύσης για αυτούς βάσει της αρχής του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού. Ανεξαρτήτως δε της νομικής τους κατάστασης, επαφίονται στην ειδική μέριμνα και φροντίδα του κράτους υποδοχής προκειμένου να μπορούν να απολαμβάνουν ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή τους.¹⁴ Άλλωστε, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι είναι πρωτίστως «παιδιά» και απολαμβάνουν όλων των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει το διεθνές δίκαιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα παιδιά,¹⁵ ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής, εθνοτικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, αναπηρίας, γενετικών καταβολών ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης, όπως η κατάσταση διαμονής (νόμιμη, παράτυπη, μόνιμη, προσωρινή κ.ο.κ.). Έτσι το προστατευτικό πλέγμα διατάξεων για τους ασυνόδευτους ανηλίκους στην Ελλάδα αποτελείται από κανόνες διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου, οι οποίοι συρρέουν αλληλεπικαλυπτόμενοι ή αλληλοσυμπληρούμενοι. Ο ελληνικός νομικός κόσμος έχει μια καλύτερη γνώση και πιο στενή διάδραση με τις εξελίξεις του δικαίου και της νομολογίας στο πλαίσιο της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Λιγότερο εξοικειωμένο είναι το ελληνικό κοινό με τις διεθνείς υποχρεώσεις που απορρέουν για τις ελληνικές αρχές από τα διεθνή κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία έχει υπογράψει και επικυρώσει η Ελλάδα και ισχύουν στην εσωτερική έννομη τάξη μετά την κύρωση αυτών με νόμο από τη Βουλή.¹⁶ Η παρούσα μελέτη στόχο έχει να αναδείξει την πρόοδο της Ελληνικής Πολιτείας στη συμμόρφωση με τις διεθνείς της υποχρεώσεις αναφορικά με την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων, όπως αυτές έχουν ερμηνευθεί και ισχύουν από τα αρμόδια όργανα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), ιδίως τις Επιτροπές Ελέγχου (*treaty*

12. ΕΕΔΑ, *Ilias και Ahmed κατά Ουγγαρίας*, αρ. προσφ. 47287/15, απόφαση της 21^{ης} Νοεμβρίου 2019, παρ. 192.

13. ΕΕΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας*, αρ. προσφ. 29217/12, απόφαση της 4^{ης} Νοεμβρίου 2014, παρ. 99.

14. Άρθρο 27 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

15. Η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού 1989 περιλαμβάνει ένα ολοκληρωμένο πλέγμα διεθνών προστατευτικών διατάξεων για τα παιδιά, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου (βλ. Πρώτο Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση). Πριν την υιοθέτηση αυτής, η Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού 1959 (η οποία βασίστηκε στη Διακήρυξη της Γενεύης της Κοινωνίας των Εθνών 1924) προέβλεπε μια σειρά δικαιωμάτων με στόχο την «ειδική προστασία» των παιδιών και με γνώμονα την αρχή του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού. Και άλλες διεθνείς συμβάσεις γενικού χαρακτήρα όπως το Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρα 10 παρ. 3, 14 παρ. 1 και 4, 23 παρ. 4 και 24) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (άρθρα 10, 12 και 13) θεσπίζουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις των κρατών έναντι των νέων ή/και των παιδιών.

16. Άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος.

bodies) των διεθνών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις οποίες η Ελλάδα είναι συμβαλλόμενο μέρος.

B. Συνοπτική επισκόπηση του ρόλου των οργάνων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο σύστημα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών

Η ίδρυση και αδιάκοπη λειτουργία εδώ και περισσότερα από 75 έτη του ΟΗΕ αποτελεί ένα σημαντικό επίτευγμα της μεταπολεμικής εποχής. Λόγω της συμμετοχής σε αυτόν σχεδόν του συνόλου των κρατών της υφελίου (193 κράτη μέλη), ο ΟΗΕ έχει αποκτήσει οικουμενικό χαρακτήρα, εκπροσωπώντας το σύνολο της διεθνούς κοινότητας. Βασικός καταστατικός σκοπός των Ηνωμένων Εθνών είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας μέσω της ειρηνικής επίλυσης διαφορών, της ενίσχυσης της διεθνούς συνεργασίας και της ανάπτυξης φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών.¹⁷ Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους χωρίς διάκριση αποτελεί πυλώνα του κράτους δικαίου και προϋπόθεση για την εμπέδωση της ειρήνης και της ανάπτυξης σε μια κοινωνία.

Για τη δημιουργία συνθηκών σταθερότητας και ευημερίας, οι οποίες είναι αναγκαίες για τη θεμελίωση ειρηνικών και φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, βασισμένες στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιαθέσεως των λαών, τα κράτη υποχρεούνται βάσει των άρθρων 55 και 56 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών να συνεργάζονται μεταξύ τους αλλά και με τα όργανα του ΟΗΕ για:

«α) την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου, την εργασία για όλους και τη δημιουργία συνθηκών οικονομικής και κοινωνικής προόδου και αναπτύξεως,

β) τη λύση διεθνών προβλημάτων, οικονομικών, κοινωνικών, δημόσιας υγείας και άλλων συναφών, τη διεθνή πολιτιστική και εκπαιδευτική συνεργασία και

γ) τον παγκόσμιο και αποτελεσματικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας».

Όλα τα καταστατικά όργανα των Ηνωμένων Εθνών έχουν αρμοδιότητα στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁸ Αναλυτικότερα, η Γενική Συνέλευση έχει αρμοδιότητα

17. Το Προοίμιο του Χάρτη διακηρύσσει την πίστη των Ηνωμένων Εθνών στα θεμελιώδη δικαιώματα, την αξιοπρέπεια και την αξία του ανθρώπου και εξαγγέλλει ίσα δικαιώματα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το άρθρο 1 παρ. 2 αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στην αυτοδιάθεση των λαών, η παρ. 3 στοιχείο γ' στην ανάπτυξη και ενθάρρυνση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών χωρίς διάκριση φυλής, φύλου γλώσσας ή θρησκείας. Ωστόσο το άρθρο 2 που αναφέρεται στις υποχρεώσεις των κρατών και του διεθνούς οργανισμού δεν περιέχει δέσμευση περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων. *Εμμ. Ρούκουνας, Διεθνής Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Εστία, 1995, σελ. 57.*

18. Επτά είναι τα πρωτεύοντα όργανα των Ηνωμένων Εθνών: η Γενική Συνέλευση, το Συμβούλιο Ασφαλείας, το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, το Συμβούλιο Κηδεμονίας, το Διεθνές Δικαστήριο

βάσει του Χάρτη (άρθρο 13) να προωθεί μελέτες και να απευθύνει Συστάσεις στα κράτη μέλη με σκοπό, μεταξύ άλλων, την απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών από όλους ανεξαρτήτως διακρίσεων. Οι περισσότερες πρωτοβουλίες και σχετικές συζητήσεις αναπτύσσονται στο πλαίσιο της 3ης Επιτροπής αυτής για τα κοινωνικά, ανθρωπιστικά και πολιτιστικά θέματα.¹⁹ Το Συμβούλιο Ασφαλείας, κύριο αποφασιστικό όργανο του Οργανισμού για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, ασχολείται ενίοτε με ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως της προστασίας του άμαχου πληθυσμού (γυναικών και παιδιών) σε περιοχές συρράξεων. Μολονότι η επέκταση της αρμοδιότητάς του σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν ήταν εξαρχής δεδομένη, το Συμβούλιο Ασφαλείας έχει υιοθετήσει την προσέγγιση πως οι μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνιστούν απειλή για τη διεθνή ειρήνη και επομένως εμπίπτουν στην εντολή του.²⁰ Ο ρόλος του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξαρτάται εν πολλοίς από το πρόσωπο το οποίο κατέχει το αξίωμα. Το 1997 ο τότε Γραμματέας Κόφι Ανάν συνηγόρησε υπέρ της ενσωμάτωσης της διάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις δραστηριότητες όλων των οργάνων, διευθύνσεων και τμημάτων του Οργανισμού.²¹ Ομοίως, ο εν ενεργεία Γραμματέας Αντόνιο Γκουντέρες έχει προσδώσει κεντρικό ρόλο στα ανθρώπινα δικαιώματα για τη δημιουργία βιώσιμων, ασφαλών και ειρηνικών κοινωνιών.²²

και η Γραμματεία. Για μια αναλυτικότερη επισκόπηση των αρμοδιοτήτων των οργάνων του ΟΗΕ σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βλ. Daniel Moeckli, Sangeeta Shah & Sandesh Sivakumaran (eds), *International Human Rights Law*, 3rd edition, Oxford University Press, pp. 369-410 και Henry J. Steiner, Philip Aston, Ryan Goodman (eds), *International Human Rights in Context- Law, Politics, Morals – Texts and Materials*, 3rd edition, pp. 735-843.

19. Ενώπιον της 3^{ης} Επιτροπής παρουσιάζονται οι ετήσιες εκθέσεις του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, των Ειδικών Διαδικασιών, του Ύπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και των Επιτροπών Ελέγχου των διεθνών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην Ολομέλεια της Γενικής Συνέλευσης συζητούνται τα συμπεράσματα διεθνών συνδιασκέψεων και υιοθετούνται κείμενα που έχουν προηγουμένως υιοθετηθεί από άλλα όργανα του ΟΗΕ. Κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Ηνωμένων Εθνών, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ παρήγαγε και soft law κανόνες διεθνούς δικαίου, οι οποίοι απέκτησαν εθιμική ισχύ, όπως το δικαίωμα των ανθρώπων και των λαών στην αυτοδιάθεση (Ψήφισμα 637 της Γενικής Συνέλευσης σχετικά με τα δικαιώματα των ανθρώπων και των λαών στην αυτοδιάθεση, 16 Δεκεμβρίου 1952), το δικαίωμα των ανθρώπων και των λαών στη διαρκή κυριαρχία επί των φυσικών πόρων (Ψήφισμα 1803 της Γενικής Συνέλευσης σχετικά με τη Διαρκή Κυριαρχία επί των Φυσικών Πόρων, 14 Δεκεμβρίου 1962) και το δικαίωμα στην ανάπτυξη (Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη, Ψήφισμα 41/128 της Γενικής Συνέλευσης, 4 Δεκεμβρίου 1986).
20. Για παράδειγμα, οι ειρηνευτικές επιχειρήσεις του ΟΗΕ οι οποίες εξουσιοδοτούνται από το Συμβούλιο Ασφαλείας περιλαμβάνουν στις εντολές τους την προστασία και προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
21. *Renewing the United Nations: A Programme for Reform*, Report of the UN Secretary-General, 14 July 1997, UN Doc. A/51/1950, paras. 78-79.
22. Το 2020 ο Γενικός Γραμματέας εξέδωσε ένα κείμενο κατευθυντήριων αρχών, καλώντας σε συγκεκριμένες δράσεις για τα δικαιώματα στον πυρήνα της βιώσιμης ανάπτυξης, τα δικαιώματα σε καιρούς κρίσεων, την ισότητα φύλου και τα ίσα δικαιώματα για τις γυναίκες, την πολιτική συμμετοχή και τον πολιτικό χώρο, τα δικαιώματα των μελλοντικών γενιών, ιδίως τη κλιματική δικαιοσύ-

Μετά την Παγκόσμια Διάσκεψη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου το 1993 στη Βιέννη, η οποία αποτέλεσε ορόσημο εξελίξεων στον τομέα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Γενική Συνέλευση αποφάσισε την δημιουργία του αξιώματος ενός Υπάτου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ο οποίος θα έχει την ευθύνη για την προώθηση και την προστασία της αποτελεσματικής απόλαυσης όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από όλους τους ανθρώπους.²³ Υποστηρίζεται διοικητικά από τη Γραμματεία του ΟΗΕ και έχει ως βασικούς άξονες τη δημιουργία διεθνών προτύπων, την παρακολούθηση εφαρμογής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την υποστήριξη των κρατών στην εφαρμογή των δεσμεύσεων τους για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Το σημαντικότερο διακυβερνητικό όργανο των Ηνωμένων Εθνών με αρμοδιότητα την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων). Ιδρύθηκε από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο το 1945 και συνέβαλε στην κατάρτιση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και άλλων διεθνών συνθηκών. Το Συμβούλιο διεξάγει τον οικουμενικό περιοδικό έλεγχο (*universal periodic review*) της συμμόρφωσης των κρατών μελών με το πλήρες νομικό οπλοστάσιο του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επιπλέον, υπό το Συμβούλιο έχουν θεσπιστεί και λειτουργούν σήμερα 55 Ειδικές Διαδικασίες (*special procedures*). Οι Ειδικές Διαδικασίες είναι ανεξάρτητοι εμπειρογνώμονες (εισηγητές) με εντολή να υποβάλλουν εκθέσεις και γνωμοδοτήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε συγκεκριμένες θεματικές ή ειδικά για ορισμένες χώρες. Για την εκπλήρωση της αποστολής τους, πραγματοποιούν επίτοπιες επισκέψεις, παρεμβαίνουν με επιστολές τους (*communications*) προς τα κράτη σε ατομικές υποθέσεις αναφερόμενων παραβιάσεων,²⁴ αναζητούν πληροφορίες και συνδιαλέγονται με κρατικούς και μη κρατικούς φορείς για την κατάρτιση των ετήσιων θεματικών εκθέσεων τους, συμβάλλουν στην ανάπτυξη διεθνών προτύπων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, συμμετέχουν σε δράσεις συνηγορίας και ευαισθητοποίησης

νη, τα δικαιώματα στην καρδιά της συλλογικής δράσης και τα νέα σύνορα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. UN Secretary General Antonio Guterres, *The Highest Aspiration: A call to action for human rights*, 2020.

23. UN General Assembly Resolution 48/141 on High Commissioner for the promotion and protection of all human rights, 7 January 1994.

24. Αυτή η αρμοδιότητα των Ειδικών Διαδικασιών είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Οποιοδήποτε άτομο, ομάδα, οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών, διακυβερνητικός φορέας ή εθνικός φορέας ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να υποβάλει πληροφορίες στις Ειδικές Διαδικασίες μέσω μιας συγκεκριμένης φόρμας. Παρότι ο μηχανισμός αυτός δεν έχει δικαιοδοτικό ή ημι-δικαιοδοτικό χαρακτήρα, με την εκκίνηση της ανωτέρω διαδικασίας, εφιστάται η προσοχή των Κυβερνήσεων ή άλλων δρώντων στις αναφερόμενες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ζητείται στο όνομα του ΟΗΕ η πρόληψη ή παύση της παραβίασης και η αποκατάσταση του θύματος και ενημερώνεται το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά.

του κοινού και παρέχουν συμβουλές σε τεχνικά θέματα.²⁵ Τέλος, σημαντικό εργαλείο αποτελεί και η λειτουργία ενός μηχανισμού αναφορών (*complaints procedure*) υπό το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για περιπτώσεις συστηματικών παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων οπουδήποτε στον κόσμο, ο οποίος εκκινείται κατόπιν προσφυγής ενός ατόμου, μιας ομάδας ή μιας μη κυβερνητικής οργάνωσης.²⁶

Παράλληλα, όλες οι συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχουν συναφθεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών έχουν εγκαθιδρύσει συμβατικά όργανα ελέγχου της εφαρμογής των επιμέρους διατάξεων αυτών από τα συμβαλλόμενα κράτη, τις λεγόμενες «Επιτροπές Ελέγχου» (*treaty bodies*) που αποτελούνται από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες.²⁷ Με τον πολλαπλασιασμό των Επιτροπών Ελέγχου – 10 λειτουργούν σήμερα στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών – έχουν γίνει προσπάθειες εναρμόνισης του τρόπου λειτουργίας τους και ενίσχυσης του ρόλου τους.²⁸ Σε κάθε περίπτωση, ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά αυτών είναι: α) η αρμοδιότητα εξέτασης εθνικών εκθέσεων από τα κράτη κατά τακτά χρονικά διαστήματα για την πρόοδο συμμόρφωσής τους με

-
25. Την Ελλάδα έχουν επισκεφθεί τελευταία ο Ανεξάρτητος Εμπειρογνώμονας για τις επιπτώσεις του εξωτερικού χρέους και άλλων συναφών διεθνών χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων των κρατών στην πλήρη απόλαυση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων (*Report of the Independent Expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights on his mission to Greece*, 21 April 2016, UN Doc. A/HRC/31/60/Add.2), η Ομάδα Εργασίας για τις διακρίσεις κατά γυναικών και κοριτσιών (*Visit to Greece: Report of the Working Group on discrimination against women and girls*, 29 June 2020, UN Doc. A/HRC/44/51/Add. 1) και η Ομάδα Εργασίας για την αυθαίρετη κράτηση (*Visit to Greece: Report of the Working Group on Arbitrary Detention*, 29 July 2020, UN Doc. A/HRC/45/16/Add.1).
 26. Ο συγκεκριμένος μηχανισμός δεν αφορά σε καταγγελίες μεμονωμένων περιπτώσεων αλλά σε περιπτώσεις με σταθερά μοτίβα (*consistent patterns*) μεγάλων και αξιόπιστων παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Λαμβάνει χιλιάδες αναφορές ετησίως, ωστόσο μέχρι σήμερα έχει παρέμβει σε λίγες περιπτώσεις.
 27. Η σύνθεση εκάστης Επιτροπής Ελέγχου διαφέρει ως προς τον αριθμό των μελών αυτής. Λαμβάνεται ωστόσο μέριμνα για τη δίκαιη γεωγραφική κατανομή, την εκπροσώπηση διαφορετικών πολιτισμών και νομικών συστημάτων, την ισόρροπη εκπροσώπηση των φύλων και τη συμμετοχή ατόμων με αναπηρίες. Οι ανεξάρτητοι εμπειρογνώμονες είναι αναγνωρισμένης ικανότητας στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίοι προτείνονται από τα κράτη μέλη του οργανισμού και κατόπιν μιας διαδικασίας αξιολόγησης, εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση για ορισμένη ανανεώσιμη θητεία 4 ετών. Δεν λαμβάνουν αμοιβή για τις υπηρεσίες τους και υπηρετούν με την προσωπική τους ιδιότητα και όχι ως εκπρόσωποι των κρατών που τους υπέδειξαν.
 28. Με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, η οποία διαπίστωσε καθυστερήσεις στην υποβολή εθνικών εκθέσεων στη διαδικασία περιοδικού ελέγχου ενώπιον των Επιτροπών Ελέγχου, ορίστηκαν ετήσιες συναντήσεις μεταξύ των Προέδρων των Επιτροπών Ελέγχου των Ηνωμένων Εθνών για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του συστήματος των Επιτροπών Ελέγχου συνολικά αλλά και για τη βελτίωση των διαδικασιών υποβολής εκθέσεων και την εναρμόνιση των μεθόδων εργασίας και άλλα θέματα. (A/RES/38/117 on Reporting obligations of the States parties to the International Covenants on Human Rights, 16 December 1983). Βλ. επίσης UN General Assembly, Resolution 68/268 on *Strengthening and enhancing the effective functioning of the human rights treaty body system*, 21 April 2014, UN Doc. A/RES/68/268.

Ο παρών τόμος έρχεται σε συνέχεια των εξ' ίσου συλλογικών τόμων **"Culture and Migration: A path towards cultural integration of refugees and migrants"** (edited by E. Mascha, K. Papadopoulou, Nomiki Bibliothiki 2020) & **"Human Rights and International Protection for Vulnerable Asylum Applicants: Challenges and perspectives"** (edited by V. Banti-Markouti, M. Souvoglou, Nomiki Bibliothiki 2021). Με τους δύο τόμους που προηγήθηκαν εξετάστηκαν τόσο η συμβολή του πολιτισμού στην ένταξη των προσφύγων και μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής όσο και τα ζητήματα της ευαλωτότητας γενικά.

Με τον ανά χείρας συλλογικό τόμο επιδίωξη είναι να εντοπισθεί η έρευνα στα ζητήματα μιας συγκεκριμένης κατηγορίας ευάλωτων προσφύγων και μεταναστών, των παιδιών. Αναδεικνύεται μια σειρά από θεματικές και προβληματισμούς, φωτίζονται με εξαιρετική ενάργεια και ερευνητική εγκυρότητα θεσμικά προβλήματα ενώ υπογραμμίζεται εκ νέου η σύνδεση με τον πολιτισμό μέσα από τη διερεύνηση της σχέσης των παιδιών προσφύγων και μεταναστών με την εκπαίδευση και τις τέχνες. Σκοπός τόσο των επιμελητριών όσο και των συγγραφέων είναι να εξαχθούν καλές πρακτικές για τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται τόσο στη χάραξη πολιτικής όσο και κοντά στα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες, όπως τους χειριστές υποθέσεων ασύλου, τους διαμεσολαβητές, τους επιτρόπους, τους επιμελητές των κέντρων φιλοξενίας, σίτισης και τους εκπαιδευτικούς.

ISBN: 978-960-654-580-1

18527